

נוטריון

מסע ביבליוגרפי - גליון 20 / פסח תשע"ג

להתחיל מ'ויקרא'

מנהג ישראל להתחיל את לימוד התורה עם התינוקות בספר ויקרא, וכך אמרו:

"אמר רב אסי, מפני מה מתחילין לתינוקות בתורת כהנים [ספר ויקרא] ואין מתחילין בבראשית, אלא שהתינוקות טהורין והקרבנות טהורין, יבואו טהורין ויתעסקו בטהורין" (ויקרא רבה, פרשה ז).

בספר 'חסידי' מובא מנהג נוסף: להניח את ספר 'ויקרא' למרגלות התינוק בעת קריאת שמו. באותו מקום נכתב טעם אחר להתחלת הלימוד עם התינוקות בספר 'ויקרא':

"דבר אחר, זה ספר תולדות אדם, מכאן רמז כשמישין הנער בערס וקורין לו שם, משימין ספר של תורת כהנים מראשותיו. וכשמגיע ללמוד שהוא בן חמש, מתחילין לו בספר ויקרא, אדם כי יקריב מכם, בכם חלקתי ולא באומות, שבהבל פיהם של תינוקות של בית רבן העולם מתקיים כמו בזכות הקרבנות..." (סימן תתשמ, מהדורת מרגליות - מוסד הרב קוק, עמ' תקסח).

לדעת ה"כלי יקר", עניין זה נרמז באות הא' הקטנה במילה ויקרא ("א' זעירא"), הרומזת לקטנים המתחילים ללמוד בספר ויקרא.

בסיפור מתקופת ילדותו של רבינו נסים גאון אנו קוראים כך:

"בהיותי עדיין צעיר שאלתי את הזקן הראש, אבי הרב הראשון נ"ע [נוחו עדן], בשעה שקראתי לפניו פרשת ויקרא: אדוני למה נוהגים אנו להתחיל לימוד התינוקות בתורה מ'ויקרא' ואנו מניחים 'בראשית', שהוא ראשית התורה? כלום טוב לו למי שרוצה לקרוא בספר, שיתחיל לקרוא מאמצעיתו ויניח את ההתחלה? אמר לי: ישא ה' פניו אליך!

השכלת בשאלתך... אף על פי שאתה קטן בשנים. והוא שמח מאד, שש ביותר והיה מלא גיל, כשהיה שומע שאלות - בייחוד כשהשאלה היתה יפה, הוא היה מלא תשוקה להן, וזריז ביותר ומדקדק בשאלות.

תשובתך בני על שאלתך היא, שה' יתעלה תיקן להקריב קרבנות כדי לכפר על חטאותינו, וכשהם מתקבלים נסלחים עונותינו ומתכפרות אשמותינו, וכשחרב בית המקדש - יבנה במהרה - ובטלו הקרבנות, התקינו אבותינו שנהא מתחילים בקריאת ילדינו מ'ויקרא', מפני שיש בו זכר לקרבנות. ותיחשב לנו קריאתם לפני ה' ית' כקרבנות שהקרבנו, ובזאת יכופרו לנו רבים מחטאותינו.

והנה ראיתי אצל החכמים ז"ל דרש אחר בענין זה והוא: 'אמר ר' יוסי מפני מה מתחילין לתינוקות בתורת כהנים? אם כן יתחיל בבראשית - אלא מה תינוקות טהורין ויתעסקון בטהורים'.

וחכם אחר אמר את הדבר, שסיפרתי בשם אדוני נ"ע; והדברים מכוונים, נכונים אין ניגוד ביניהם ולא פגם - מפני שהתקינו לנו זאת בגלל שני העניינים כאחד". (רבינו נסים ב"ר יעקב מקירואן. חיבור יפה מהישועה. מובא כאן לפי תרגום חדש מהמקור הערבי ע"י חיים זאב הירשבורג, מהדורת מוסד הרב קוק, ירושלים תשי"ד).

ממקורות אלה נראה כי כחו של מנהג זה יפה רק בתינוקות של בית רבן, ובכל זאת מצאתי מקרה אחד שבו סמך מחבר על מנהג זה גם לעניין סידור ספרו:

רבי שלמה ב"ר יצחק הלוי "הזקן" (רצ"ב-ש"ס), רב בקהילות שאלוניקי וסקופייה, שלח בשנת שנ"ז (1597) את ספר דרשותיו "דברי שלמה" להדפסה בוונציה.

"גמרתי בלבי לשלוח אל העיר הגדולה ויניציאה הבירה חלק אחד מן הדרשות ופרישות התורה שהם על סדר הפרשיות כפי סדרן... אשר נדרשו ממני שנה בשנה מדי שבת בשבתו... משנת השכ"ח עד השנה הזאת שאנו בה שהיא שנת השמח"ה (שנ"ג)..."

שלא כדרך שאר הספרים, סדר הפרשיות בספר זה הוא: ויקרא, במדבר, דברים, בראשית ושמות.

רבי שלמה הלוי מסביר סדר זה במילים הבאות:

"ואל יפלא הקורא בהיות תחלתו בספר ויקרא, יען כך היתה התחלתו וסדורו בהיותו נדרש ברבים, ואולי נפל האמת במקרה כי על פי דברי חז"ל הבא ליכנס בפתחי שערי הלמוד היה מתחיל בספר ויקרא יעויין שם. ועוד כי לכל הדברות והאמירות קדמה הקריאה לנתינת הרשות..."

חד גדיא - לקושייתו של רבי יהונתן אייבשיץ

מפורסמת קושייתו של רבי יהונתן אייבשיץ על השיר 'חד גדיא', נביא אותה (עם התירוץ) בלשונו של ש"י עגנון (תכריך של סיפורים, ירושלים תשס"א, עמ' 183):

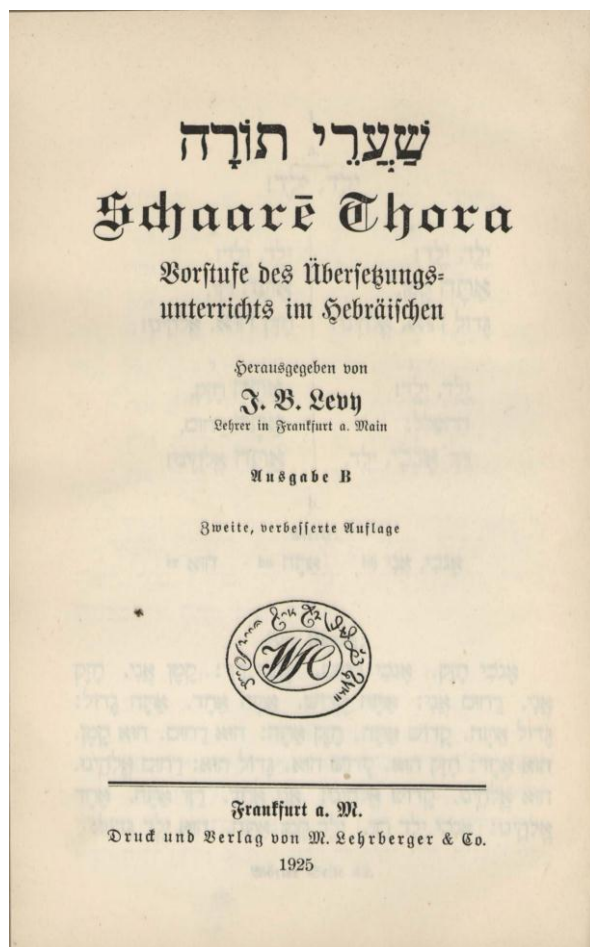
חד גדיא

סיפר ר' דוד ליב צינץ מצאנו בשם בנו של הרב מנחם פסט, שנוהג היה אביו לספר בלילי פסחים, שנוהג היה רבו ר' מנחם כ"ץ אב בית דין של קהלת צהלים לספר בלילי פסחים, שנוהג היה רבו הגאון חתם סופר לספר בלילי פסחים, שנוהג היה רבו הגאון ר' נתן אדלר לספר בלילי פסחים, שהגאון ר' יהונתן אייבשיץ זצ"ל הקשה על מעשה חד גדיא.

פיוט זה מספר לנו שהחתול טרפו לגדי שקנה אבא בתרי זוזי, הרי שמעשה רע עשה החתול וראוי היה לעונש. אם כן יפה עשה הכלב שנשכו, ואם כן לא יפה עשה המקל שהכהו, ויפה עשתה האש ששרפה את המקל. אם כן המים עשו שלא כהוגן שכיבו את האש, ויפה עשה השור ששתה את המים. אם כן לא יפה עשה השוחט ששחטו לשור. וצדק מלאך המות ששחט לשוחט, ולבסוף בא הקדוש ברוך הוא ושוחט למלאך המות, והרי מלאך המות צדק, נמצא שהקדוש ברוך הוא לא צדק במעשהו. ודבר זה אי אפשר לאמרו, שמקרא מלא הוא בתהלים צדיק ה' בכל דרכיו וחסיד בכל מעשיו.

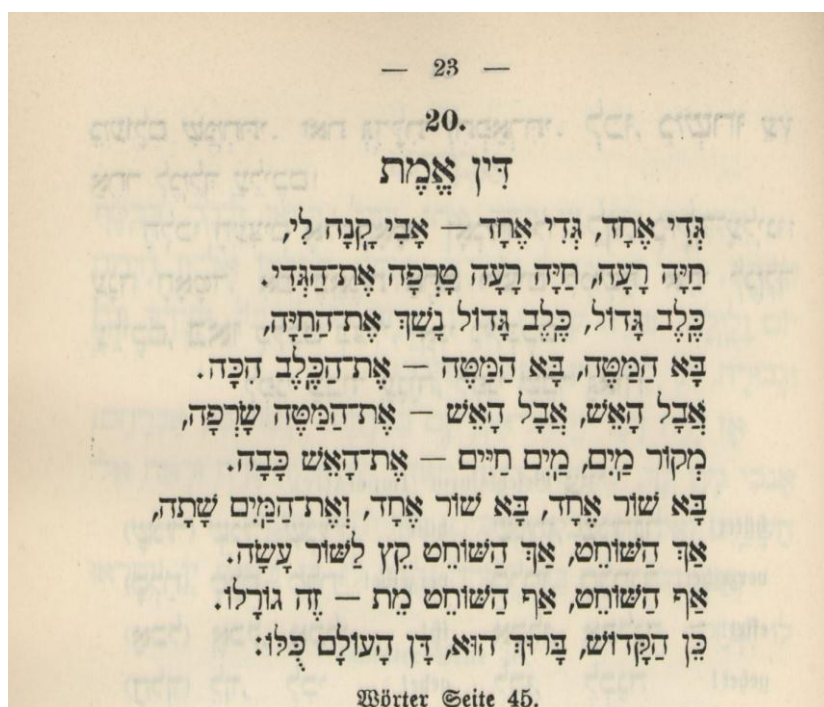
אלא התירוץ כך הוא. ודאי שהחתול מעשה רע עשה שאכל את הגדי. אבל גדי וחתול שמדיינים זה עם זה יכולים אנו לומר אפשר שהיו גומרים את דינם בינם לבין עצמם והיו עושים שלום, ואתה הכלב מה עסקך כאן שהכנסת את ראשך ביניהם ועשית דין. נמצא ששווה הכלב את המקל, ויפה עשה המקל שהכהו. אם כן לא יפה עשתה האש ששרפה את המקל, והמים צדקו שכיבו את האש, ושלא כהוגן עשה השור ששתה את המים, ויפה עשה השוחט ששחט לשור, וממילא חטא מלאך המות ששחט לשוחט. ולפיכך לעתיד לבוא מביאו הקדוש ברוך הוא ליצר הרע, הוא מלאך המות הוא השטן, ושוחטו. הרי צדיק ה' בכל דרכיו וחסיד בכל מעשיו.

בספרייתי נמצא ספר ללימוד עברית של הקהילה החרדית בפרנקפורט דמיין, מאת ר' יוסף בנימין לוי, מורה וחזן בקהילה:

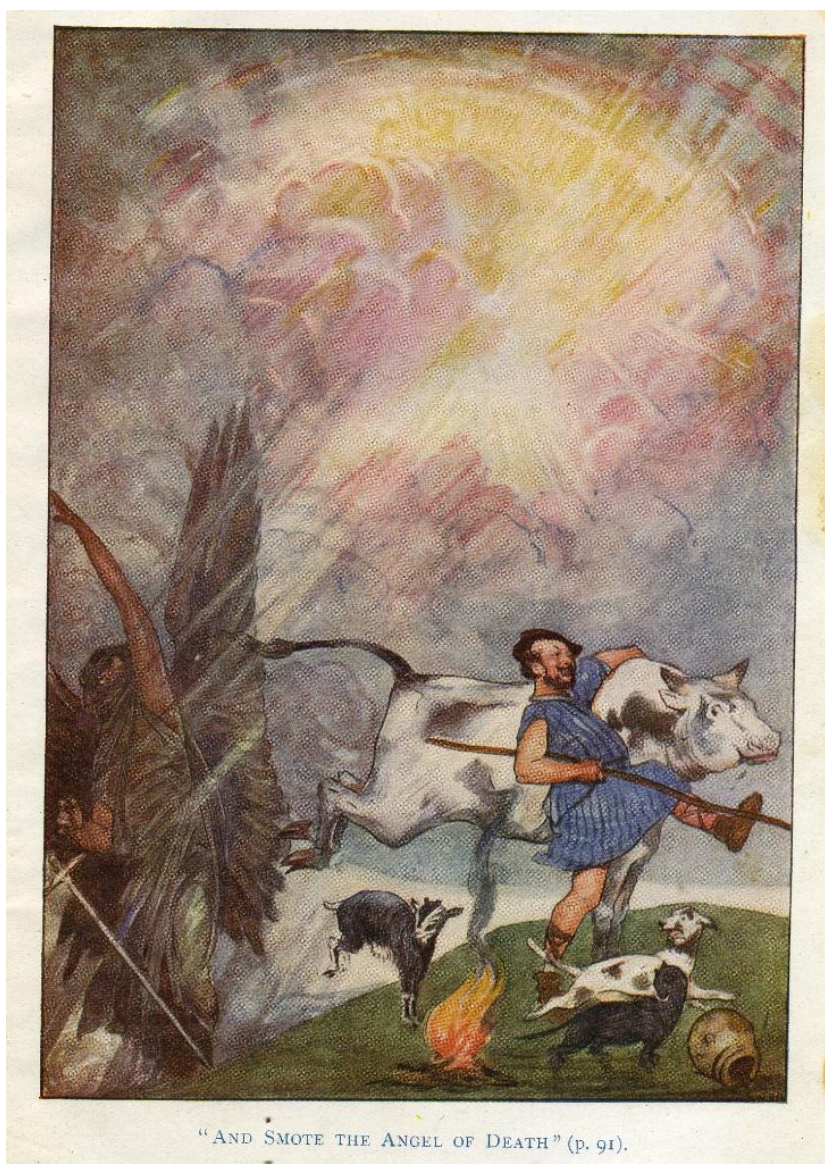

הספר מתחיל בלימוד אותיות הא"ב, התנועות והפעלים השונים, ובסופו קטעי תפילה מותאמים לילדים וקטעי קריאה שנכתבו במיוחד לספר זה.

אחד הקטעים הוא עיבוד חביב ל"חד גדיא":

שימו לב לכותרת ("דין אמת"), וכן לשורת הסיום ("אף השוחט מת - זה גורלו") והנמשל ("כן הקדוש ברוך הוא דן העולם כולו"), בהם דימיתי לשמוע תשובה מרומזת לשאלת רבי יהונתן אייבשיץ.

"והכה את מלאך המוות" - מתוך הגדה של פסח, לונדון 1916

על זהות מחבר הפירוש לפרקי אבות - וילהרמסדורף תע"ח

בשנת תע"ח נדפס בוילהרמסדורף ספר פרקי אבות עם פירוש ממחבר עלום שם. מדובר בפירוש נאה על דרך הפשט, הדרש והרמז.

בשער ולאורך הספר לא ניתן כל רמז לזהותו של המחבר, מלבד מספר ביטויי ענווה שכיחים ב"הקדמת המחבר": **"גם אני עני בדעת ובביתי אין לחם ושמלה... כמוני היום הקטן דל וצעיר לחכמים..."**, ולפיכך כתבו רושמי הספרים כי זהות המחבר אינה ידועה (ב'אוצר החכמה' הגדירו את הספר כ"מסכת אבות - עם פירוש לא נודע למי").

בקולופון שבסוף הספר כתב המחבר: **"ברוך רחמנא שנתן לי חסדו להעשות סניף לעשרה בברכת התורה דהיינו תשעה וקטן נראין כעשרה..."**, ואיני יודע למה ירמזון מיליו.

הספר נדפס פעם אחת בלבד והוא נדיר כיום. כפי הנראה תרמה לכך העובדה ששמו של המחבר לא היה ידוע.

לאחרונה אינה ה' לחלקי עותק של הספר ובו רישום בכתב-יד מבעלים שידע בידיעה אישית מיהו מחבר הפירוש, וכנראה גם היה קרובו של המחבר.

בשער טופס זה כתב הבעלים: **"הפי' על [מסכת אבות] שחיבר מוהר"ר אפרים איטינגען מו"ש [מווארשטיין], הק' יהודא ליב מאיטינגען"**.

מרישום זה עולה כי מחבר הפירוש היה אדם בשם ר' אפרים איטינגן מהעיר וואלרשטיין שבגרמניה.

להלן הפרטים שאספתי בינתיים על אודות ר' אפרים המדובר:

משפחת איטינגן (נפוצה גם כאיטינגא, איטינגען, עטלינגער וכו'), משפחת לוויים מן המיוחסות בישראל. מוצאה מן העיר אטינגן, במחוז בוואריה שבגרמניה (Oettingen in Bayern).

במילואים לספר 'תולדות משפחות גינצבורג' (ס. פטרבורג תרנ"ט, מאת דוד מגיד, החל מעמ' 253), מועתק סדר שלשלת היוחסין של המשפחה, ואלו עיקרי הדברים הנוגעים לענייננו:

אבי המשפחה לדורותיה היה ר' אליהו הלוי מאיטינגן, חתן הגביר המפורסם ר' שמעון גינצבורג.

לר' אליהו היה בן אחד, ר' מרדכי, המכונה 'מאדיל' (ואח"כ כונה רבי מאדיל הזקן), ומששה בניו נפוצה המשפחה.

בנו הגדול היה ר' אברהם איטינגא, מעשירי ונכבדי וינה. יהודי רב השפעה מאנשי החצר של הקיסר.

בן אחר היה ר' שמעון איטינגן. בין בניו של ר' שמעון, מוזכר "ר' אפרים מוואלרשטיין", שהתגורר כנראה בעיירה וואלרשטיין (Wallerstein) הסמוכה לאטינגן שבבוואריה. אך זהו הפרט היחיד שידוע לי עליו.

כפי שמתברר כעת בזכות הטופס שבידי, ר' אפרים איטינגא מוואלרשטיין הוא מחבר הפירוש למסכת אבות שנדפס בוילהרמשדורף תע"ח.

מענף אחר של צאצאי ר' מאדיל איטינגן הזקן (צאצא של בנו הנגיד ר' אברהם איטינגן) היה הגאון ר' יהודה ליב איטינגן אב"ד לבוב שחי קרוב לזמנו של רבי אפרים המדובר (נפטר בשנת ת"ק, ראו עליו בספר אנשי שם לר"ש בובר, קראקא תרנ"ה, עמ' 67-68). ייתכן והוא החותם כאן ("הק' יהודא ליב מאיטינגען") והוא שגילה לנו את זהותו של המחבר. אך באותה רמה של סבירות ייתכן שהוא בן משפחה אחר בעל אותו שם. בנוסף יש לשים לב לכך שלא חתם "סג"ל", או "הלוי", לציון העובדה שהוא לוי (הערה זו נכונה לכל אחד מבני המשפחה, שכאמור היו לוויים).

[תודות ליוסף במברגר מפרנקפורט ולידידי הרב יהודה אהרן הורוויץ]

לסיום, אביא כאן מספר קטעים מהחיבור, להקים שם המת על נחלתו:

[פרק ג, משנה יז] **אם אין יראה אין חכמה, אם אין חכמה אין יראה** - שהרי היראה היא בית שער לחכמה והאיך יבוא לחכמה הטמונה בת מלך פנימה אם לא דרך שער הבית, ואם אין חכמה, איך יפתח השער הסגור ואין לו מנעול ופותחים לפתוח השער הסגור, והנה עכ"פ יהיה לו חכמה מועטת לבוא אל שער המלך פנימה והיא היראה וממנה יבוא אל החכמה העליונה.

אם אין בינה אין דעת, אם אין דעת אין בינה - למשל מי שיש לפניו ספר נחמד מלא כל טוב ואינו יודע שהוא ספר, פשיטא אין מבין מה שיש בו ומה תועלתו, ואם אין בינה, שאינו מבין תועלת הספר, מה יועיל לו שהוא יודע שזה [ספר] ואם כן אין דעת, שידיעתו אינו כלום.

אם אין קמח אין תורה - הוא דרך משל לפי שהתורה נקרא לחם, לכו לחמו בלחמי, ואם אין קמח איך יעשה לחם, כלומר אם אין לאדם ממי שיקבל ממנו איך ילמד תורה, וקמ"ח נוטריקון קבלה מחכם, כלומר ואל בינתך אל תשען, רק אם אין חכם בעירו יגלה למקום תורה וילמד, וכן אם אין תורה אין קמח, אין מי שיקבלנה.

או דרך הלצה שמעתי שאומרים מקח טעות, כלומר בני אדם טועים במלתו מק"ח שהוא נוטריקון מ'ראה ק'ול ח'כמה, לפי שכל אדם טועה בו לומר שהוא יפה מראה ואינו כן וכן שיש לו קול ערב ואינו כן וסובר שהוא חכם ואינו אלא פתי וסכל, ואם כן מק"ח הוא טעות גמור ואינו חוזר ביתר משתו"ס ונשאר בשטותו. אבל לפי ענינו הוא ההיפך ונתחלף מקח בקמח, והוא נוטריקון ק'ול מ'ראה ח'כמה, והנה החכמה משכנה בלב והיא צפונה ונסתרת, מים עמוקים בלב איש אך איש חכם ידלנה ע"י הלשון שהוא קולמוס הלב, והנה בק'ול מ'ראה ח'כמתו הצפונה, לזה אמר אם אין קמח אין תורה ואין תורה בלא קמח. כל זה הוא בדרך רמז ודרש, אף על פי כן כשם שאין מקרא יוצא מידי פשוטו כך כל מה שאמרו חז"ל יש לו מקרא דרש סוד, דרך פרדס פ'שט ר'מז ד'רש ס'וד ואפילו שלחך, המה שדי הבעל, המה פרד"ס רימונים והריקנים המה מלאים כרימון.

[פרק ד, משנה ט] **וכל המבטל את התורה מעושר סופו לבטלה מעוני** - מה שאמר ר' יונתן כל המקיים וכו' אמר מעוני ולא אמר בעוני, על דרך יזל מים מדליו, מדלים שבהם, לומר שילמד אדם עם בני עניים שמהם תצא תורה, וי"ל שהוא אזהרה למלמדי תינוקות המושכרים לעניים ולעשירים ומרבים לימוד לבני עשירים וממעטים לבני עניים, לכך אמר כל המקיים את התורה מעוני, דהיינו מבני עניים, גם סופו לקיימה מבני העשירים, שאם יראו העשירים שלומד ביושר עם בני עניים גם הם ישכרו לו בניהם, אבל אם מבטל את התורה מעושר, לפי שדרכו יושב בטל ועושה מלאכת ה' רמיה, סופו לבטלה מעוני, אפילו עניים אינם שוכרים לו את בניהם.

[פרק ה, משנה כב] **בן בג בג אומר** - הנה בן בג בג היה גר צדק, וכן המה נוטריקון בן [גרים], ואפשר שהיה זה הגר שבא אל שמאי להתגייר על מנת שילמדנו תורה שבכתב ולא תורה שבע"פ ושמאי דוחפו עד שבא אל הלל וגיירו ולמד עמו יום ראשון א' ב' ג' ד' ויום ב' למד עמו ד' ג' ב' א'. אמר ליה אתמול למדת אותי א' ב' ג' ד' ולמה אפכית לי עד שאמר ליה לאו עלי דידי קא סמכת ולמד ממנו גם תורה שבעל פה. לזה אמר הגר הפוך בה והפוך וממילא תראה דכולא בה, דהיינו תורה שבכתב ותורה שבעל פה.

או: **הפוך בה והפוך בה בתורה**, שהיא כולה שמותיו, אך שלא כסדרן, אבל אם תהפך בה ותצרף האותיות תמצא דכולא בה, מה שנעשה ומה שיעשה.

וסיב ובלה בה ומינה לא תזוע, לפי שבימי הנערות יחיה איש בעגלת בקר ושתי צאן, או בדרך משא ומתן או באמנות, אבל בימי הזקנה אינו כן, שתש כחו ולא יכול עוד לצאת ולבוא במשא ומתן רק בתורה והיא אומנתו, לזה אמר וסיב ובלה בה ודאי לא יזוע ממנו, שאז יראה שאין מדה טובה הימנה ועל זה נאמר כי היא חייך ואורך ימך, כלומר התורה היא חייך באורך ימך, דהיינו בעת הזקנה, המה ימי הרעה, שאין למשא ומתן או אומנות או מלאכה, אבל התורה אף כי יזקין בארץ גזעו יכול ללמוד תורה וכל זמן שיזקין יוסיף חכמה לדעת את ה'.

בן הא הא היה גם כן גר צדק כמבואר שלכך נקרא בן הא הא ע"ד ה"א ניתוספת לאברהם והי' לשרה, ולדעתי היה זה הגר אונקילס או עקילס שאמרו אספסימוס ואבנימוס הגרדי (במדרש מובא זה סיפור זה עם אדריינוס, א.ש.) לאומה זו אתה מתדבק אין אומה בכל האומות שפילים נבזים וסחופים ודוים כאומה זו. השיב להם אף על פי כן, לומר אדרבה לפום צערא אגרא.

הוא היה אומר בן חמש שנים למקרא¹ - לפי שנקרא בן הא הא. או סמך על מה שאמר לפום צערא אגרא, דהיינו אדם יולד לעמל לחיים חיי צער ויהא עמל בתורה, וחשב מה' עד מאה, וכן עוד לתושיה דהיינו התורה נקראת תושיה שמתשת כחו של אדם, ואם כן כך דרכו של תורה לעמול בה בצער ומשום זה התגייר ומתחיל מבן ה', כמו שפירש[ו] קדמונינו ז"ל שע"ד ג' שנים יהיו לכם ערלים כמו האילין שאין נהנים ממנו ג' שני ערלה כן הוא התינוק אין מלמדין עמו אפילו צורת האותיות, ובשנה ד' פרי קודש הילולים לה' מתחילים ללמוד עמו צורת האותיות, ובן ה' מתחיל ללמוד מקרא חמשה חומשי תורה דהיינו לכל שנה חומש א', או י"ל צריך ללמוד עמו תוך ה' שנים אלו כל המקרא תורה נביאים ומשם עד ט"ו למשנה צריך שילמוד כל המשנה ואז בן ט"ו כל התלמוד ממש ערוך לפניו כשלחן ערוך, ולא כמלמדי תינוקות בזמן[נ]ו בע"ו [בעוונותינו] אינם לומדים עם הילדים הן מקרא או משנה רק תיכף גמרא וזה וזה אינו עולה בידו והיה כי יגדל הנער ויבוא לעיון שיבין הלכה לעצמו אם יבוא לפסוק אחד אינו יודע מאומה וצולל במים אדירים ויעלה חספא בידו, והנה שיערו חז"ל שכל מי שאינו רואה סימן ברכה בלימודו בה' שנים שוב אינו רואה, לכך נתנו זמן לכל אחד ה' שנים ולמדו ממלאכת המשכן.

¹ בחלק מן הנוסחאות מופיעה משנה זו בסוף הפרק, ולפי זה "הוא היה אומר" מתייחס לבן הא הא. ראה על כך: פירוש "נחלת אבות" לאברבנאל (נדפס עם פירוש הרמב"ם למסכת זו בוונציה שכ"ו), וראה עוד 'מדרש שמואל' ו'תוספות יום טוב' על אתר.

לא יסור שבט מיהודה / סיפור של ספר: חק לישראל, פראג תקנ"ח

ר' ישראל לנדא, בנו הצעיר של ה"נודע ביהודה", ערך והדפיס כמה מספרי אביו ('דגול מרובה' ו'צל"ח'), כתב כמה חיבורים (שלא נדפסו) והיה גם מו"ל.

הפעם נעשה היכרות עם אחד מן הספרים שהוציא לאור, בפראג תקנ"ח (1798), ספר לא מוכר, בשם 'חק לישראל'.

מדובר בחיבור שנועד ל"פשוטי עם", שאינם יודעים אפילו לקרוא עברית ("בספרי לשון הקודש דומו כאלמים", מתוך השער השני), והוא למעשה תרגום של תרי"ג המצוות ודיניהם ל"לשון אשכנז" (יידיש-גרמנית), על פי ספר המצוות להרמב"ם.

ס פ ר
ה מ צ ו ת

ל ר מ ב ם

ת ר י"ג

מאות אשר שמענו מאת ה' מן השמים. אשר יעשה האדם
וחי בהם לאורך ימים. עם באוריהם הנובעים ממוסדי
הרים בלב ימים. מתורתיו הקדושות תורה שבכתב ותורה
שבעל פה יחדיו המה תמים. כי תורת משה בלי תלמוד הוא
כקטורת בלי סמים. והתלמוד הוא עטרת חכמים. וההנהגה
בם פריו יתן בעתו כעץ שתול על פלגי מים. ורבים מבני
עמינו בעונותינו אשמים. בתורת ה' דכי' ונבלמים. בספרי
ל"ה דומו כאלמים. לכן אמרתי לעשה להם משעמים.
למען יקראו בלשון אשכנז את כל מאות ה' הנאמרים
והנעשים. זה הוא התרגום:

ח ק ר י ש ר א ל

המתרגם כל מאות ומאות ללשון אשכנז המורגל בפי עמינו הישראלי. ומבואר בו מאות
ה' ברה מאירת עינים ורחב לבב חנוך יסעוד מסעיד להבין ולהשכיל דברי תלמוד
תורתיו הקדושה. אשר עדין לא ה' בעולם להיות תועלת גדול לכל בני ישראל בזה
הספר הנעשה עם כמה מעלות טובות כפולות:

- א לפני גדולי ערך כתובים בספר הזה דברי הרמב"ם
עם קצת הגהות מהרמב"ן ז"ל בכתבם ובלשונם:
- ב נדפס הפסוקים מקור המלות עם מראה מקור הפרשה
לפתוח עיני העברים למאור בסדר הפרש' דברי חפץ:
- ג נכלל בפלות גם מה שזכו לעשות מדברי סופרים:
- ד נזכרים ונעשים בו כמה טעמי מאות דברי הנכבדים
בלב הקורא טועמי חיים זכו:
- ה מאות השכליות הנוהגים בין אדם לחבירו נערכים בו
לאדם מערכי לב טהור. במעשה רקח המתענגים
לקרוא לעת מרגוע:
- ו כל אלה הדברים כאמרים בלשון קל לשון עמינו למען
יבינו גם בוערים בעם:
- ז יתרון לבעלי לשון רשום בכתב אחת שני אנרות כתבי
חליפות בין מלך בחזי ורב חסדאי בן יצחק הכהן
בלשון הקדש וא' ומלחמה (במנהג קט"ג ממנו' עשה):
- ח תר"ג מאות בשיר השירים אשר לשלמה ה"ה המשורר
הגדול בעל סיפור המפורסם בפיוטים מו"ה שלמה בן
גבירול ז"ל והשיר הזה מיוסד להספד' לאמור בשני ימים של
שבועות ונאה לזה הספר כתפוחי זהב במשכנות כסף:

כל אלה טפחתי ורביתי אני העיר מבני ציון בן של קדושים:

שנת אשתפשא במצוהך לפ"ק

שמו של ר' ישראל רמוז אמנם בשם הספר ובמקומות נוספים, אך את שמו המלא העלים.
בשער הראשון הותיר את ראשי וסופי התיבות של שמו:

המדרובר בפי עמינו העברים. ממני הקטן
והצעיר י—ל—ה—י—ל—א—מפראג

י—ל—ה—י—ל—א (=ישראל הלוי לנדא)

גם מהסכמות רבני פראג שנדפסו בספר, מחק ר' ישראל את שמו, אם כי גם בהן ניתן למצוא
רמזים לזהותו.
רק בחרוזים שבראש ההקדמה, רמז את שמו בראשי תיבות: "אני הקטן ישראל הלוי לנדא
מפראג".

הקדמה

יהי לראון אמרי פי . דניון לבי לפניך בלי דופי . ראש אל מלכותך את כפי . דנאמריס בכלילת יופי :
 אלך לנעתי ידי : הקשיבה קולי — להור כיוי : יהי שלום רב איתו לחנך : לו לבי והושע ימיני : להעריך
 כופת לבש אמרוניך : מעגלי פאר . לחממי איתי גמול :
 כזה יתרון לאדם שיעמול תחת השמש . מה צע ילד אשה מכל חיה ומכל רמש : מה יסכון גבר על הארץ .
 מרמה ותולעה ומכל שרץ השורץ : אם כל בשר הוא האדמה . ממנה כבראו כל הבהמות מאכז ועד רמה :
 ומותר אדם מן הבהמה . כפח הבורא באפיו הנשמה : ויברא את האדם בצלמו . חכנו בדעת להורות דרך הגבר
 צעולמו : אזור בחלוצי החושים . אשר העלו את בני אדם למדרגות אישים : הדעה והדבור החלל והנבון .
 בעותק שבספריית פרנקפורט סימן הבעלים את שם המחבר הרמוז בפתח ההקדמה

כאמור, מתכונתו של החיבור היא "ספר מצוות" בשפת היידיש, אך במצוות "מקרב אחיך תשים עליך מלך" חרג ר' ישראל מהתבנית הקבועה ומביא את אגרת רבי חסדאי אבן שפרוט אל יוסף מלך הכוזרים, ואת תשובת המלך אליו. חליפת אגרות זו ידועה ומפורסמת, אך מעניינת ההקדמה שכתב ר' ישראל ובה סקירה קצרה על היהודים המקורבים למלוכה בתקופתו, וזאת במטרה להוכיח את התקיימות הנבואה "לא יסור שבט מיהודה...":

אמר הבעל חק לישראל. ברוב שרעפי בקרבי עלה כמה פעמים על רעיוני מה פתחון פה יש לנו להשיב על אשר שאלו כמה מן האומות אי' לכם ההבטח' לא יסור שבט מיהודה ואנחנו בזמן הזה נכנעו תחת האומות . והנה אף שאיש בער אנכי לא שמתי יד לטה ואמרתי לא משמעו' שבט ממשלת מלכות המוכתר בכתר אף מי שנמנה מהמלכו' להשגיח על דבר קטן נקרא מושל ויש לו שבט לעשות עם הדבר כטוב בעיניו אשר הוא מיועד לזה כדפירש רש"י לא יסור שבט מיהודה אלו ראשי גליות שבבבל וכו' ומיום שגלינו מארצנו אף שהיינו בתכלית השפלות בעיני האומות לא כלו הרחמים מן הממלך מלכים ונתן לנו מן וחסד בעיני המלכות עד שהי' חד מאומותינו בתכלית הגדולה . פעם במדינה זו ופעם במדינה אחרת : בימי הקיסר פראנץ אביו הזקן של אדונינו הקיסר יר"ה הי' נושא חן בעיני הקיסר היהודי אחד ממגורשי שפאטין בלראן אנאלאר עה"ש והוא פעל רב לטובת היהודי אצל הקיסרית המלכה מאריא טהעריזא . הקיסר יאזעף גדל הנביר הקצין ר' ישראל קוטנפלדן וינשאהו להיות שר ויקראו אותו בשם עדלער פאן העניגס בערב חכה לקנות הנחלה בלי אגרים במדינות עסטרייך כפר פאטין ועתה הוא ראש מאלופי עש"ב והגיע לטיטל רעגירונגס ראט טאצאקס . אוכד באנקאל דירעקטור ובחיותו ועד בנו להשיב על כנו . והקיסר לעאפאלד גדל הנביר הקצין ר' חיים פאטר בשם עדלר פאטר . ועתה אדונינו הקיסר הגדול גדל האחים ווירטהיימר בווינן ויקראו עדלר פאן ווירטהיימסטיין ובימים לא כבירים נשאו מן וחסד בעיני אדונינו האדיר הקיסר פראנץ יר"ה המשלם גמול טוב למשרתיו הנאמנים ויחפץ לעשות יקר וגדולה להמנותים הנבירים הטפסידים הקצנים המומלאס ר' נתן ארעשטיין ויסור ר' שלמה הירץ ושותפו ר' בערש עשקעליס בן ש"ב הרב הגאון הגדול מר"ה בערש זצ"ל אשר הי' אב"ד במדינות מעהרין . על מעשיהם הטובים אשר עשו באמונה לטובת הקיסר יר"ה . בעת המלחמה עם כרפת ולא במדינה זו בלבד . הגיעו היהודים לכבוד . אף בשאר המדינות . המלך פרייטן גדל הנביר ר' אייזק בן הנביר הקצין ר' דניאל מברלין להיות ממונה על הכניסים של המלך ונקרא בשם בויה ראט . וגם הנביר ר' בנימין בן הנביר הקצין ר' פייטל ז"ל הגיע לטיטל געהיימטראט . וגם רב גדלו של הנביר הקצין ר' ברוך-מערנשטיין שנושא מן טוב בעיני הקוהרפירשט פרינץ מאקסמיליאן . הרב הרופא אומח' ר' משה הנקרא דאקטור וואלף מבין הייליג ארצט זאל הקוהרפירשט קלעמאנט אויגוסטי : הערלאב פאן ברוינשווייג גדל היהודי הרב הנביר מר"ה הירץ וואלפענבערג ז"ל זלוי'אצן אנשעה ועתה השיב על כנו הנביר המהולל הר"ר יעקב צי חתן הרב הנביר הכ"ל והוא נושא מן וחסד בעיני ההערלאב יר"ה . ואנחנו חייבים להודו' האומות המקרבים היהודי' לגדולה ועל פיהם לא יופר בעזרת השם יתברך לא יסור שבט מיהודה ולא יסור אחרת להעתיק גם אגרת הכתבים בין האוהבים המלך אלכזר ורב חסדאי בן יצחק :

מכתב רב חסדאי בן יצחק מלמלך אלכזר

אפודת מר לשבט מושלים הממלכה הנהללה . נועם ה' עליה . ושלום בכל מחוקקיה ורב צבאה . ישע חלבושת על מלוכה ומערה ומקראיה . חילי צבאה ושלטי הנבירים ועוזן ביד המפללה . סוכי מרכבותיה ורוכביה
 כל יסונו אחר צדוק כבאה . דגלי טפסריה ודרכי לוחמיה יעשו גאה גאה : את חילי רביה וברק חניתיה בבוז
 משעה

אמר הבעל חק לישראל, ברוב שרעפי בקרבי עלה כמה פעמים על רעיוני מה פתחון פה יש לנו להשיב על אשר שאלו כמה מן האומות אי' לכם ההבטחה לא יסור שבט מיהודה ואנחנו בזמן נכנעו [!] תחת האומות, והנה אף שאיש בער אנכי לא שמתי יד לפה ואמרתי לא משמעות שבט ממשלת מלכות המוכתר בכתר, אף מי שנמנה מהמלוכה להשגיח על דבר קטן נקרא מושל ויש לו שבט לעשות עם הדבר כטוב בעיניו אשר הוא מיועד לזה, כדפירש רש"י לא יסור שבט מיהודה אלו ראשי גליות שבבבל וכו', ומיום שגלינו מארצנו אף שהיינו בתכלית השפלות בעיני האומות לא כלו הרחמים מן הממלך מלכים ונתן לנו מן וחסד בעיני המלכות עד שהיה חד מאומותינו בתכלית הגדולה, פעם במדינה זו ופעם במדינה אחרת:

בימי הקיסר פראנץ, אביו הזקן של אדונינו הקיסר יר"ה [ירום הודן] היה נושא חן בעיני הקיסר (ה)יהודי אחד ממגורשי שפאטין [ספרד] באראן אגאלאר עה"ש [עליו השלום] והוא פעל רב לטובת היהודי[ם] אצל הקיסרית המלכה מאריא טהעריזא [מריה טרזה].

הקיסר יאזעף [יוזף] גידל הגביר הקצין ר' ישראל קוטנפלד וינשאהו להיות שר ויקראו אותו בשם 'עדלער פאן העניגס בערג' [האציל מהניגסברג] וזכה לקנות הנחלה בלי מצרים במדינות עסטרייך כפר פעלס ועתה הוא ראש מאלופי עש"ב והגיע לטיטל [לתואר] 'רעגירונגס ראט טאבאקס אונד באנקאל דירעקטור' [יועץ הממשלה ומנהל הטבק והבנק], ובחיותו יעד בנו לה[ו]שיב על כנו.

והקיסר לעאפאלד [ליאופולד] גידל הגביר הקצין ר' חיים פאפר בשם 'עדלר פאן פאפר', ועתה אדוניו הקיסר הגדול גידל האחים וירטימר בווען [וינה] ויקראו 'עדלר פאן ווירטהיימסטשיין' ובימים לא כבירים נשאו חן וחסד בעיני אדוניו האדיר הקיסר פראנץ יר"ה [ירום הודו] המשלם גמול טוב למשרתיו הנאמנים ויחפץ לעשות יקר וגדולה להמשותפים הגבירים הטפסרים הקצינים המופלאים ר' נתן ארנשטיין וגיסו ר' שלמה הירץ ושותפו ר' בערש עשקעליס בן ש"ב [שאר בשרי] הרב הגאון הגדול מו"ה בערש זצ"ל אשר היה אב"ד במדינות מעהרין [מורביה], על מעשיהם הטובים אשר עשו באמונה לטובת הקיסר יר"ה [ירום הודו], בעת המלחמה עם צרפת ולא במדינה זו בלבד, הגיעו היהודים לכבוד אפ בשאר המדינות. המלך פרייסן [פרוסיה] גידל הנגיד ר' איצק בן הגביר הקצין ר' דניאל מברלין להיות ממונה על הבנינים של המלך ונקרא בשם 'בויא ראט' [יועץ בניה], וגם הגביר ר' בנימן בן הגביר הקצין ר' פייטל ז"ל הגיע לטיטל 'געהיימטראט' [יועץ סתרים], וגם רב גדלו של הגביר הקצין ר' ברוך מערגענטיין הנושא חן טוב בעיני הקוהרפירטש פרינץ [הנסיך הבוחר] מאקסמיליאנה. הרב הרופא מומחה ר' משה הנקרא דאקטור וואלף מבון היה 'לייב ארצט' [הרופא האישי] אצל הקוהרפירטש קלעמאנט אויגוסטי.

הערצאג פאן ברוינשווייג [הדוכס מברוינשווייג] גידל היהודי הרב הגביר מו"ה הירץ וואלפענביטל ז"ל להיות אצלו 'אגענט' [סוכן] ועתה השיב על כנו הגביר המהולל הר"ר יעקב בי חתן הרב הגביר הנ"ל והוא נושא חן וחסד בעיני ההערצאג [דוכס] יר"ה [ירום הודו], ואנחנו חייבים להודות האומות המקרבים היהודים לגדולה ועל פיהם לא יופר בעזרת השם יתברך לא יסיר שבט מיהודי [!], ולפאר ישראל אמרתי להעתיק גם אגרת הנכתבים בין האוהבים המלך אלכזר ורב חסדאי בין יצחק.

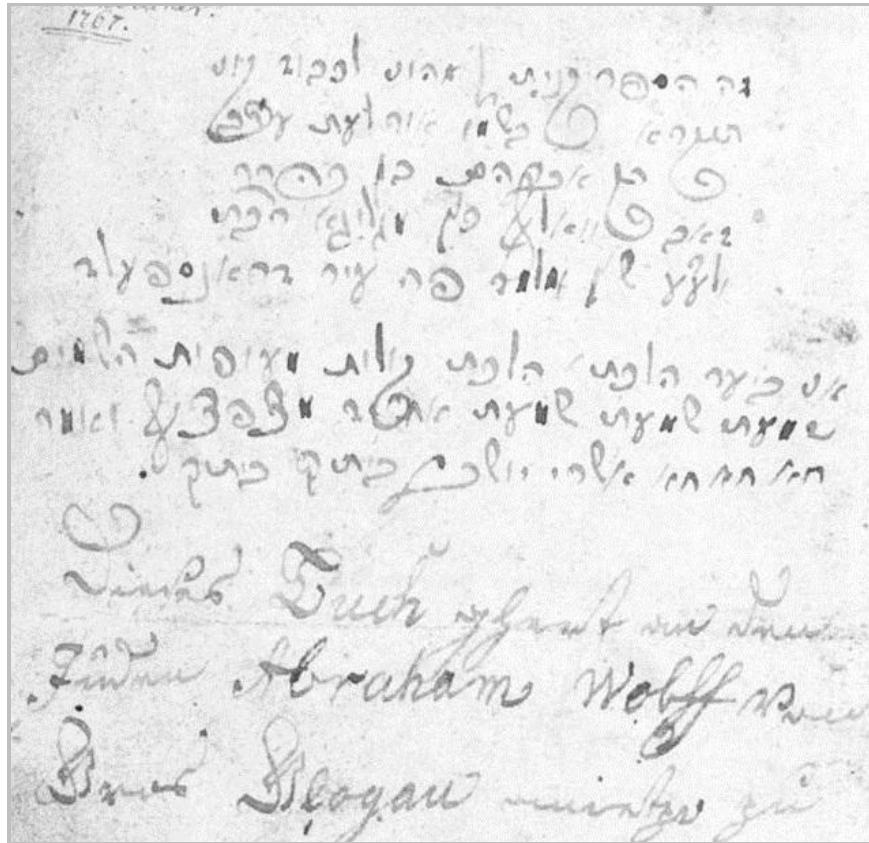
(תודה לגב' חיה בתיה מרקוביץ על העזרה בתרגום.)

על אגרת המלך הכוזרי הוסיף ר' ישראל שתי הערות. הראשונה מפקפקת בנכונות הסיפור שמלך כוזר קיבל ציווי משמים לבנות את המשכן וכליו, ומנסה לתרץ את דבריו בדרך אחרת: "קושי לי להאמין שהקב"ה צוה לעשות מזבחות חוץ לירושלים, וכוונה זה לעשות בימה לקרוא שם בתורה".

ההערה שניה אופיינית לספר שנדפס תחת עינו הפקוחה של הצנזור קארל פישר (שסיפרתי עליו בגליון 18). ההתייחסות היא למשפט "מה דין אדום אוכלים כל טומאה ומשתחווים למעשה ידיהם", על כך כותב ר' ישראל: "טרם שקם אמונת הנוצרים וח"ו [וחס ושלום] לחשב זאת על אומות זמנינו".

אני ביער הלכתי - שירת הבריאה / גלגולו של שיר יהודי-עממי

בספר 'אור לעת ערב' (האלה, 1728), בעותק אוניברסיטת גטה - פרנקפורט, מצאתי את רישום הבעלות הבא:

בראש הדף נכתב:

זה הספר קניתי מהוני לכבוד קוני
הנקרא בשמו אור לעת ערב
הק' אברהם בן כהר"ר
זאב וואלף כ"ץ מגלוגא רבתי
לע"ע ש"ץ ומלמד פה עיר דראנספעלד

הספר 'אור לעת ערב' הנו ספר נוצרי מסיונרי שהושווה כספר יהודי. לא ברור לי עד כמה היה הבעלים שחתום כאן מודע לעובדה זו, אך לא בכך נעסוק כרגע, אלא בקטע האחרון שהוסיף הבעלים תחת חתימתו:

אני ביער הלכתי, קולות מעופות השמים שמעתי שמעתי
שמעתי אחד מצפצף ואמר חא חא חא - אשרי יושבי ביתך ביתך

מדובר בפראזה (Phrase) מתוך שיר יהודי-עממי שנפוץ בשלל ואריאציות, ועיקרו חיקוי משתנה של קולות ציפורים המחוורז עם פסוקים מן המקורות. כאן אנסה לכנס את רוב הגרסאות שמצאתי לשיר הזה.

כפי הנראה מקורו של השיר הוא באירופה, ייתכן והוא מבוסס על שיר-עם גרמני (ראו במחקרם של חזן וסרוסי שאזכיר להלן). הוא נפוץ בעיקר באיטליה, ושם הוא מופיע כבר במאה ה-17, אך הגיע גם לארצות המזרח.

נתחיל עם דוגמה ראשונה להבנת הרעיון:

אָנִי בִיעֵר הִלְכְּתִי
קוֹל צִיפּוֹר שְׁמַעְתִּי
קוֹל מְצַפְצֵף תִּי תִי תִי
ה' עוֹז יְשׁוּעָתִי
אָנִי בִיעֵר הִלְכְּתִי
קוֹל צִיפּוֹר שְׁמַעְתִּי
קוֹל מְצַפְצֵף רָא רָא רָא
ה' לִי וְלֹא אֵיכָּרָא
אָנִי בִיעֵר הִלְכְּתִי
קוֹל צִיפּוֹר שְׁמַעְתִּי
קוֹל מְצַפְצֵף זִים זִים זִים
ה' עוֹשֶׂה חֲזִיזִים

ניתן לחלק את גרסאות השיר לשלושה ענפים מרכזיים: האחד, בנוי על הפיוט "אדיר איום ונורא", הנאמר במוצאי שבת. השני, בנוי על הפסוקים הראשונים שב"שיר של יום", ואילו השלישי, שנפוץ בעיקר באיטליה, הוא שיר חופשי, שבו נבחרו הפסוקים באקראיות, ובחלקם אף משתנה המקום שבו נשמעים הקולות (ביער הלכתי, בשדה הלכתי, בעיר הלכתי וכו'), וכן גם מפיקי הקול (צפורים, חמור, כלבים, חזיר וכו').

ברוב המקרים שולב השיר הזה עם שפה נוספת (בדרך כלל יידיש וגרמנית, אך גם פולנית וספרדית) ולעתים עם יותר משפה אחת.

נתחיל עם הסוג הראשון, שאותו נהגו יהודים לשיר במוצאי שבת והוא בנוי, כאמור, על הפיוט "אדיר איום ונורא".

שירים מסוג זה קיבץ נח פרילוצקי, בספרו 'יידישע פאלקסלידער', [חלק א], ורשה תרע"א (1911), עם תוספת הסברים ומקורות:

№ 4.

קוֹלֹת מְצַפְרִים,	I.
מְזַמֵּר מְזַמְרִים, —	אָנִי בִיעֵר הִלְכְּתִי,
מְזַמֵּר מְזַמְרִים:	קוֹלֹת מְצַפְרִים שְׁמַעְתִּי;

„סי, סי, סי!
בין איך מיר געגאנגען
אין דעם וואלד;
טרעף איך מיר פליגאלאך,
יינג אין אלט;
די פליגאלאך זינגען:
„סי, סי, סי!
„הן אפה תקותי,
„ולישועתך קותי,
„ה' עזו ישועתי!"

IV.

אני ביער הלכתי,
קולות מצפרים שמעתי;
קולות מצפרים,
מזמר מזמורים, —
מזמר מזמורים:
„ים, ים, ים!
בין איך מיר געגאנגען
אין דעם וואלד;
טרעף איך מיר פליגאלאך,
יינג אין אלט;
די פליגאלאך זינגען:
„ים, ים, ים!
„לך ונקי כפים,
„חזן פורשי כנפים,
„ה' אלה אפים!"

V.

אני ביער הלכתי,
קולות מצפרים שמעתי;
קולות מצפרים,
מזמר מזמורים, —
מזמר מזמורים:

„רו, רו, רו!
בין איך מיר געגאנגען
אין דעם וואלד;
טרעף איך מיר פליגאלאך,
יינג אין אלט;
די פליגאלאך זינגען:
„רו, רו, רו!
„אדיר, איום ונורא!
„בצר לי, רף אקרא!
„ה' לי — ולא אירא!"

II.

אני ביער הלכתי,
קולות מצפרים שמעתי;
קולות מצפרים,
מזמר מזמורים, —
מזמר מזמורים:
„לי, לי, לי!
בין איך מיר געגאנגען
אין דעם וואלד;
טרעף איך מיר פליגאלאך,
יינג אין אלט;
די פליגאלאך זינגען:
„לי, לי, לי!
„גדור פרצת היכלי!
„גול טהר חבלי לי!
„ה' הנה עזר לי!"

III.

אני ביער הלכתי,
קולות מצפרים שמעתי;
קולות מצפרים,
מזמר מזמורים, —
מזמר מזמורים:

„לוי, לוי, לוי!
 בין איך מיר געגאנגען
 אין דעם וואלד;
 טרעף איך מיר פליגאלאך,
 יונג אין אלט;
 די פליגאלאך זינגען:
 „לוי, לוי, לוי!
 „מפחד להצילי,
 „נחלני לציון קודש גורלי.
 „ה' שמע בקולי!"

VIII.

אני ביער הלכתי,
 קולות מצפרים שמעתי;
 קולות מצפרים,
 מזמר מזמורים, —
 מזמר מזמורים:
 „לוי, לוי, לוי!
 בין איך מיר געגאנגען
 אין דעם וואלד;
 טרעף איך מיר פליגאלאך,
 יונג אין אלט;
 די פליגאלאך זינגען:
 „לוי, לוי, לוי!
 „קעוד וסמוך להמחרים,
 „עזר נא את הנשוארים,
 „ה' יוצר הרים!"

IX.

אני ביער הלכתי,
 קולות מצפרים שמעתי;
 קולות מצפרים,
 מזמר מזמורים, —
 מזמר מזמורים:

„חא, חא, חא!
 בין איך מיר געגאנגען
 אין דעם וואלד;
 טרעף איך מיר פליגאלאך,
 יונג אין אלט;
 די פליגאלאך זינגען:
 „חא, חא, חא!
 „טובך תחיש לעמך;
 „יהי עלינו בנאמה,
 „ה' עשה למען שמך!"

VI.

אני ביער הלכתי,
 קולות מצפרים שמעתי;
 קולות מצפרים,
 מזמר מזמורים, —
 מזמר מזמורים:
 „חא, חא, חא!
 בין איך מיר געגאנגען
 אין דעם וואלד;
 טרעף איך מיר פליגאלאך,
 יונג אין אלט;
 די פליגאלאך זינגען:
 „חא, חא, חא!
 „בוגן בית מכונה,
 „להרבץ בו צאנה,
 „ה' באור פניך!"

VII.

אני ביער הלכתי,
 קולות מצפרים שמעתי;
 קולות מצפרים,
 מזמר מזמורים, —
 מזמר מזמורים:

„מו, מו, מו!
„קרב. קין נחמה,
„רחם אום לא רוחמה,
„ה, איש מלחמה!“

XI.

אני ביער הלכתי,
קולות מצפרים שמעתי;
קולות מצפרים,
מזמר מזמורים, —
מזמר מזמורים:
„ני, ני, ני!“
בין איך מיר געגאנגען
אין דעם וואלד;
טרעף איך מיר פֿייגאלאך,
יינג אין אלט;
די פֿייגאלאך זינגען:
„ני, ני, ני!“
„שכון בֿמאז בֿאָהלינו,
„תמיד אל מחולֿלנו;
„ה' מלֿכנו,
„הוא יוֹשִׁיענו!“

פסח וואָלראַט.

„זים, זים, זים!“
בין איך מיר געגאנגען
אין דעם וואלד;
טרעף איך מיר פֿייגאלאך,
יינג אין אלט;
די פֿייגאלאך זינגען:
„זים, זים, זים!“
„פֿרדע עמך מעזים,
„צאנך מיר גוֹזים,
„ה', עוֹשֶׂה חֲזִיוִים!“

X.

אני ביער הלכתי,
קולות מצפרים שמעתי;
קולות מצפרים,
מזמר מזמורים, —
מזמר מזמורים:
„מו, מו, מו!“
בין איך מיר געגאנגען
אין דעם וואלד;
טרעף איך מיר פֿייגאלאך,
יינג אין אלט;
די פֿייגאלאך זינגען:

ס אַ ט ש ע ז ו, וואַרש. גופ.

עטליכע פראבלֿיך רעזיגניאָזש ליד: № 4 — לשון־קודש און ייִדיש;
№ 5 — לשון־קודש, דייטש און פויליש; № 6 — ייִדיש און פויליש; № 7 — דייטש
און לשון־קודש.

אלע פסוקים אין דעם ליד — פֿון די שבת־צונאכטֿקע „ומירות“, דהיינו פֿון
געדיכט „אדיר, איום ונורא“.

דאָס גאנצע ווערקעך — פראבלֿאָלע בעאַרבעטונג פֿון דער פאָפּולערער תפלה.

№ 5.

וואריאנט.

IV.

אני ביער הלכתי,
קול ציפורים שמעתי,
זמר מזמרים:
„ים, ים, ים!
„וך ונקי כפים,
„חון פורשי כנפים,
„ה', ארך אפים!"

V.

אינמאל גינג יך
ינן ווילדען וואלד;
דא זאנגען פֿענעל,
יונג ונד אלט.
אינער זאנג:
„חא, חא, חא!
„טובך תחוש לעמד;
„יהי עלינו כנאמך,
„ה', עשה למען שמך

VI.

Raz chodziolam
Dolasu,
Spiewali wruble
Oblasu.
Jeden spiewal,
Drugi czymbal,
Trzeci gra:
„Cho, Cho, Cho!
„פֿון בית מכוֹן
„להרבֿן בו צאנך,
„ה', באור פֿניך!"

I.

אני ביער הלכתי,
קול ציפורים שמעתי,
זמר מזמרים:
„רא, רא, רא!
„אדיר, איום ונורא,
„בצר לי, לך אקרא;
„ה' לי - ולא אירא!"

II.

אינמאל גינג יך
ינן ווילדען וואלד;
דא זאנגען פֿענעל,
יונג ונד אלט.
אינער זאנג:
„לי, לי, לי!
„גדוד פרצת היכלי!
„רגול מהר חכלילי!
„ה', היה עוזר לי!"

III.

Raz chodziolam
Dolasu,
Spiewali wruble
Oblasu.
Jeden spiewal,
Drugi czymbal,
Trzeci gra:
„Si, Si, Si!
„הן אתה תקוּתי,
„ולישועתך קוּיתי,
„ה', עוז ישועתי!"

Trzeci gra:

„Sim, sim, sim!

„פרה עמך מעזים,

„צאנך מיד גוזזים,

„ה', עושה חזיונים!"

X.

אני ביער הלכתי,

קול ציפורים שמעתי,

זמר מזמרים:

„מָה, מָה, מָה!

„קרב קץ נחמה,

„רחם אים לא רוחמה,

„ה', איש מלחמה!"

XI.

איינמאל גינג יך

גיין ווילדען וואלד,

דא זאנגען פֿעגל,

יונג ונד אלט.

איינער זאנג:

„נו, נו, נו!

„שכון כמאז באהלינו,

„תמיד אל מחוללנו;

„ה' מלכנו,

„הוא יושיענו!"⁽¹⁾

VII.

אני ביער הלכתי,

קול ציפורים שמעתי,

זמר מזמרים:

„לֵי, לֵי, לֵי!

„מפחד להצילי,

„נהלני לציון קודש גורלי, —

„ה' שמע בקולי!"

VIII.

איינמאל גינג יך

גיין ווילדען וואלד;

דא זאנגען פֿעגל,

יונג ונד אלט.

איינער זאנג:

„רים, רים, רים!

„סעוד וסמוך לנמהרים,

„עזר נא את הנשאים,

„ה', יוצר הרים!"

IX.

Raz Chodziolam

Dolasu

Spiewali wrubli

Oblasu.

Jedon spiewal,

Drugi czymbal,

J. H. Wagner (Altona, Deutschland).

געדרוקט: „מיטטיילונגען", III, 1899, —.

נאך איין וואריאנט איז פאראן אין די פריערדיקע העפֿטען פֿון דערזעל-
 פֿיקער צייטשריפט, נאך צו מיין גרויסען ענטהערש האב איך זיי בשום אופן
 נישט געקאנט קריגען. —

(1) וועה אויבען, אַנטערקונג צו 4 א.

№ 6.

צווייטער וואריאנט .

— בין איך מיר געגאנגען
 אין דעם וואלד,
 אין דעם וואלד,
 אין דעם וואלד, —
 אָבן פֿיגעלאַך געזינגען,
 יונג אין אלט,
 יונג אין אלט,
 יונג אין אלט.

= וואָס אָבן זיי געזינגען?
 וואָס אָבן זיי געזינגען?
 — „רו, רו, רו!
 „רו, רו, רו!
 „אדיר איום ונורא!
 „רו, רו, רו!
 „רו, רו, רו!
 „בצר לי, לך אקרא!“

— יא וו' לעשיע
 האַדוילעם,
 האַדוילעם,
 האַדוילעם, —
 פטאקן שפיעוואלי —
 סלוצאלעם,
 סלוצאלעם,
 סלוצאלעם.
 = צאָ שפיעוואלי?
 צאָ שפיעוואלי?
 — רו, רו, רו!
 רו, רו, רו!
 „אדיר, איום ונורא!

„רו, רו, רו!
 „רו, רו, רו!
 „בצר לי – לך אקרא.
 „ה' לי ולא אירא!"¹)

וואָלף ראָזענבערג.

סאָטאָשעוו

בארץ, נהג הרב משה צבי נריה לזמר שיר זה בכל מוצאי שבת ותלמידיו זוכרים זאת היטב.
 גירסתו שונה מהגרסאות הקודמות:

אני ביער הלכתי
 וקולות של ציפורים שמעתי
 קולות של ציפורים
 מזמרים מזמורים
 מזמרים מזמורים
 עס איז געגאנגען א מענטש
 אין וילדען וואלד אליין
 האט ער גיהערט זיגען פייגאלך
 גרויס און קליין
 דיע פייגאלאך האבען געזונגען
 רא רא רא
 אדיר היום ונורא
 בצר לי לך אקרא
 ה' לי ולא אירא
 וכן הלאה...

(מצורף קובץ שמע - הקלטה של הרב נריה שר את השיר)

נמשיך עם הסוג השני, שמביא פרילוצקי, הבנוי על "שיר של יום":

№ 7.

דרוטער ווארזאנט. 2)

פי, פי, פי!
יהיו לרצון
אמרי פי!
פי, פי, פי!"

מוזמר יום ב':

איינסט גינג יך
דורך איינען וואלד, -
האט פֿעגל'יין געזונגען
דיע הייליגען נאמען:
"רח, רח, רח!
שיר מוזמר
לְבָנִי קָרָח! 1)
רח, רח, רח!
מור, מור, מור!
לדוד מוזמר!
מור, מור, מור!"

איינסט גינג יך
דורך איינען וואלד, -
האט פֿעגל'יין געזונגען
דיע הייליגען נאמען:
"פי, פי, פי!
יהיו לְרָצוֹן
אמרי פי!
פי, פי, פי!" 2)

מוזמר יום א':

איינסט גינג יך
דורך איינען וואלד, -
האט פֿעגל'יין געזונגען
דיע הייליגען נאמען:
"מור, מור, מור!
לְדָוִד מִמֹּר! 3)
מור, מור, מור!"

1) וועה אָנמערקונג צו № 4.

2) "מיטטיילונגען", 1899, III.

3) ווייטער גייען 7 סטראפֿען אָפּ די 7 טעג פֿון דער וואָך.

4) תהלים כ"ד (פֿון די וונטיקדיקע "מעטדות").

5) תהלים מ"ה (פֿון די מאַנטיקדיקע "מעטדות").

פּוּ, פּוּ, פּוּ!
יהיו לרצון
אמרי פּוּ!
פּוּ, פּוּ, פּוּ!

מוזמור יום ג':

אײַנסט גינג יך
דורך אײַנען וואַלד, —
האט פֿעגליין געזונגען
דיע הייליגען נאמען:
סָף, סָף, סָף!
מִזְמֹר לְאַסָּף! (1)
סָף, סָף, סָף!
רַח, רַח, רַח!
שיר מוזמור
לכני קורח!
רַח, רַח, רַח!
מֹר, מֹר, מֹר!
לדוד מוזמור!
מֹר, מֹר, מֹר!
פּוּ, פּוּ, פּוּ!
יהיו לרצון
אמרי פּוּ!
פּוּ, פּוּ, פּוּ!

מוזמור יום ד':

אײַנסט גינג יך
דורך אײַנען וואַלד, —
האט פֿעגליין געזונגען
דיע הייליגען נאמען:
מֹת, מֹת, מֹת!

אַל נְקֻמֹּת! (2)
מֹת, מֹת, מֹת!
סָף, סָף, סָף!
מוזמור לאספּ!
סָף, סָף, סָף!
רַח, רַח, רַח!
שיר מוזמור
לכני קורח!
רַח, רַח, רַח!
מֹר, מֹר, מֹר!
לדוד מוזמור!
מֹר, מֹר, מֹר!
פּוּ, פּוּ, פּוּ!
יהיו לרצון
אמרי פּוּ!
פּוּ, פּוּ, פּוּ!

מוזמור יום ה':

אײַנסט גינג יך
דורך אײַנען וואַלד, —
האט פֿעגליין געזונגען
דיע הייליגען נאמען:
תִּית, תִּית, תִּית!
לְמִנְצָח
עַל הַתִּית! (3)
תִּית, תִּית, תִּית!
מֹת, מֹת, מֹת!
אַל נְקֻמֹּת!
מֹת, מֹת, מֹת!
סָף, סָף, סָף!
מוזמור לאספּ!

(1) תהלים פ"ב (פֶּן דו דינסטקדיקע "מעמדות").

(2) תהלים צ"ד (פֶּן דו מיטוואָכדיקע "מעמדות").

(3) תהלים פ"א (פֶּן דו דאָנערשטקדיקע "מעמדות").

קָף, קָף, קָף!
 רַח, רַח, רַח!
 שיר מזמור
 לַבְנֵי קִירָח!
 רַח, רַח, רַח!
 מוֹר, מוֹר, מוֹר!
 לְדוֹד מִזְמוֹר!
 מוֹר, מוֹר, מוֹר!
 פִּי, פִּי, פִּי!
 יִהְיוּ לְרִצּוֹן
 אִמְרֵי פִי!
 פִּי, פִּי, פִּי!

מִזְמוֹר שֶׁבֶת-קֹדֶשׁ:

אײַנעם גינג יך
 דורך אײַנען וואַלד, —
 האט פֿעגלײַן געזונגען.
 דינע הייליגען נאמען:
 „בָּת, בָּת, בָּת!
 מִן מוֹר שִׁיר
 לְיוֹם הַשְּׁבָת!“
 בָּת, בָּת, בָּת!
 בָּשׁ, בָּשׁ, בָּשׁ!
 ה' מֶלֶךְ
 גָּאוֹת לְבָשׁ!
 בָּשׁ, בָּשׁ, בָּשׁ!
 תִּית, תִּית, תִּית!
 לַמִּנְצָח
 עַל הַגִּיתִית!
 תִּית, תִּית, תִּית!
 מוֹת, מוֹת, מוֹת!

קָף, קָף, קָף!
 רַח, רַח, רַח!
 שיר מזמור
 לַבְנֵי קִירָח!
 רַח, רַח, רַח!
 מוֹר, מוֹר, מוֹר!
 לְדוֹד מִזְמוֹר!
 מוֹר, מוֹר, מוֹר!
 פִּי, פִּי, פִּי!
 יִהְיוּ לְרִצּוֹן
 אִמְרֵי פִי!
 פִּי, פִּי, פִּי!

מִזְמוֹר יוֹם עֶרֶב-שֶׁבֶת-קֹדֶשׁ:

אײַנעם גינג יך
 דורך אײַנען וואַלד, —
 האט פֿעגלײַן געזונגען.
 דינע הייליגען נאמען:
 „בָּשׁ, בָּשׁ, בָּשׁ!
 ה' מֶלֶךְ
 גָּאוֹת לְבָשׁ!“
 בָּשׁ, בָּשׁ, בָּשׁ!
 תִּית, תִּית, תִּית!
 לַמִּנְצָח
 עַל הַגִּיתִית!
 תִּית, תִּית, תִּית!
 מוֹת, מוֹת, מוֹת!
 אַל נִקְמִית!
 מוֹת, מוֹת, מוֹת!
 קָף, קָף, קָף!
 מִזְמוֹר לְאַסֵּף!

(1) תהלים צ"ג (פֿון די פֿרײַט־קריקע „מעמדות“).

(2) תהלים צ"ב (פֿון ד? שבת־דיקע „מעמדות“).

(ד) אני בנהר הלכתי, קול עופות שמעתי, אחד מרנן באלן ואמר: "קו, קו, קו!" תפלה לחבקוק!"	(ג) אני בכפר הלכתי, קול עופות שמעתי, אחד מהלך בנהר בשפת ואמר: "פֿאַט, פֿאַט, פֿאַט!" בקום ה' למשפט!"

(ה) אני בדרך הלכתי,
קול עופות שמעתי.
אחד עופף ואמר:
"וו, וו, וו!"
זכור לטוב
אליהו הנביא!"

דאָס שענע ליד איז טאקע, - אויב נישט דער פראָמאטיוו, - איינער פֿון
דער שטע וואָריאנטען פֿון די לידער, וואָס זענען אויבען געבראַכט
אונטער די נומערן 4, 5, 6, 7. —

כעת נפנה לסוג השלישי, שנפוץ כאמור באיטליה. הגרסאות שלהלן פורסמו במאמר שכתבו אפרים חזן ואדוין סרוסי (אל היער יצא יצאתי - שיר וגלגוליו, בתוך: לב שומע, ספר היובל לאביגדור הרצוג; דוכן, מאסף למוסיקה יהודית, טז; ירושלים, 2005, עמ' 236-251):

אָני בַּיַּער הִלְכְּתִי
וְקוֹל עוֹפוֹת שָׁמַעְתִּי
אֶחָד יְעוֹפֵף מוֹל עֶרְפִּי
וְאוֹמֵר פִּי פִּי פִּי
תְהִילַת ה' יִדְבָּר פִּי

אָני בַּשָּׂדֶה הִלְכְּתִי
וְקוֹל עוֹפוֹת שָׁמַעְתִּי

אֶחָד עוֹמֵד עַל בִּיכּוּרָה
וְאוֹמֵר קָרָא קָרָא קָרָא
10 בְּשֵׁם ה' אֶקְרָא

אֲנִי בִכְפָּר הִלְכֹתִי
וְקוֹל עוֹפוֹת שָׁמַעְתִּי
אֶחָד מִתְהַלֵּךְ בְּנֶהָר בְּשֶׁפֶט
וְאוֹמֵר פָּאט פָּאט פָּאט
15 בְּקוֹם ה' לְמִשְׁפָּט

אֲנִי בְּנֶהָר הִלְכֹתִי
וְקוֹל עוֹפוֹת שָׁמַעְתִּי
אֶחָד מְרַנֵּן בְּאֵילָן
וְאוֹמֵר קוֹ קוֹ קוֹ
20 תְּפִילָה לַחֲבָקוּק

אֲנִי בַדֶּרֶךְ הִלְכֹתִי
וְקוֹל עוֹפוֹת שָׁמַעְתִּי
אֶחָד עֲנָף יְעוֹפֵף
וְאוֹמֵר לֵךְ לֵךְ לֵךְ
25 לְהִלָּחֵם בְּעֶמְלֵק

אֲנִי בְּגִינָה הִלְכֹתִי
וְקוֹל עוֹפוֹת שָׁמַעְתִּי
אֶחָד יְעוֹפֵף
וְאוֹמֵר וַי וַי וַי

30 זְכוֹר לְטוֹב אֱלֹהֵינוּ הַנְּבִיא

גרסה זו מביא גם פרילוצקי (הסיום ב"זכור לטוב אליהו הנביא" מעלה את ה"חשד" שגם נוסח זה הושר במוצאי שבת). והנה ואריאציה נוספת (מתוך כתב-יד), שבה מצטרפים לחגיגה גם חתולים ועכברים:

אָנִי בִיעֵר הִלְכָּתִי
וְקוֹל עוֹפוֹת שְׁמַעְתִּי
וְעוֹף אֶחָד יְעוֹפֶף
וְקוֹרָא קָרָא קָרָא קָרָא
5 בְּשֵׁם ה' אֶקְרָא

אָנִי בַמִּדְבָּר הִלְכָּתִי
וְקוֹל עוֹפוֹת שְׁמַעְתִּי
וְעוֹף אֶחָד יְעוֹפֶף
וְקוֹרָא קוֹק קוֹק קוֹק
10 תְּפִילָּה לַחֲבִיקוֹק

אָנִי בַמִּדְיָנָה הִלְכָּתִי
וְקוֹל צִיפּוֹרִים שְׁמַעְתִּי
וְעוֹף אֶחָד יְעוֹפֶף
וְקוֹרָא פָּאט פָּאט פָּאט
15 בְּקוֹם ה' לְמִשְׁפָּט

אָנִי בַּבַּיִת הִלְכָּתִי
וְקוֹל עוֹפוֹת שְׁמַעְתִּי
וְעוֹף אֶחָד יְעוֹפֶף
וְקוֹרָא פִּי פִּי פִּי
20 תְּהִילִים יְדִבֵּר פִּי

אָנִי בַחֲדָר הִלְכָּתִי
וְקוֹל חֲתוּלִים שְׁמַעְתִּי
וְקוֹל אֶחָד מְנַמֵּם
וְקוֹרָא נָאוּ נָאוּ נָאוּ
25 אֵיה אֵלֶּהי אֵלֶּיהוּ

אָנִי בַּבִּירָה הִלְכָּתִי
וְקוֹל עֶכְבְּרִים שְׁמַעְתִּי

וְעֶכְבֶּר אֶחָד צוֹעֵק
וְקוֹרָא צִי צִי צִי
30 מִמְצָרִים הַמוֹצִיא

גם הרב שם טוב גאגין פרסם בספרו 'פרקי שירה' (קייידאן תרצ"ז) נוסח ארוך ("מכ"י ישן") שבו מיוצגים קולות גדי, שופר, תינוק ותינוקת ועוד. ראה שם - מעמ' 99 ואילך. החוקרים חזן וסרוסי גילו כי השיר התגלגל גם למרוקו הספרדית כשמצאו גרסה עם תרגום לספרדית, שנרשמה כנראה על ידי הפייטן שלמה טוב עלם שפעל בטיטואן וגיברלטר בראשית המאה ה-19. למעשה, הנוסח העברי הזה לגרסה שפרסם הרב גאגין (למעט הבית האחרון שנשמט אצלו).

יֹו פֹור אֵיל בּוֹסְקִי אַנְדְּאָנְדוּ	אֲנִי בִיעֵר הֶלְכְתִּי
קֶאמִינְאָנְדוּ אִי פֶאסִיאָנְדוּ	וְקוֹל צִפּוֹר שְׁמַעְתִּי
אִי אוֹלִי וּוס דִּי אוֹן פֶאכֶאריטוּ	מִצְפֶּצֶף מִצְפֶּצֶף וְאוֹמֵר

פי פי פי פי
5 יהיו לרצון אמרי פי

אני ביצר הלכתי
וקול גדי שמעתי
מצפצף מצפצף ואמר
מע מע מע מע
10 הט אונק ושמע

אני ביצר הלכתי
וקול שופר שמעתי
מצפצף מצפצף ואמר
טו טו טו טו
15 למנצח לידותון

אני בבית ישבתי
וקול תינוק שמעתי
מצפצף מצפצף ואמר
כה כה כה כה
20 קול דודי הנה זה בא

אני בבית ישבתי
וקול תינוקת שמעתי
מצפצפת על לחם
ואמרה פה פה פה פה
25 פי פערתי ואשאפה

אני ביצר הלכתי
וקול תרנגול שמעתי
מצפצף מצפצף
ואמר קו קו קו קו
30 תפלה לחבקוק

אני ביצר הלכתי
וקול תרנגולת שמעתי
מצפצפת מצפצפת ואמרת
קה קה קה קה
35 לך ה' הצדקה

קי דיזיאה פי פי פי פי
יהיו לרצון אמרי פי

יו פור איל בוסקי אנדאנדו
קאמינאנדו אי פאסיאנדו
אי אוליי ווס די און קאבריו
קי דיזיאה מע מע מע מע
הט אונק ושמע

יו אין איל בוסקי אנדאנדו
קאמינאנדו אי פאסיאנדו
אי אוליי ווס דיל שופר
קי דיזיאה טו טו טו טו
למנצח לידותון

יו אין קאזה אסינטאדו
קאמינאנדו אי פאסיאנדו
אי אוליי ווס די אונה קריאטורה
קי דיזיאה כה כה כה כה
קול דודי הנה זה בא

יו אין קאזה אסינטאדו
קאמינאנדו אי פאסיאנדו
אי אוליי ווס די אונה קריאטורה
קי פידיאה פאן אי דיזיאה פה פה פה פה
פי פערתי ואשאפה

יו פור איל בוסקי אנדאנדו
קאמינאנדו אי פאסיאנדו
אוליי ווס די און גאלייו
קי דיזיאה קו קו קו קו
תפלה לחבקוק

יו פור איל בוסקי אנדאנדו
קאמינאנדו אי פאסיאנדו
אי אוליי ווס די אונה גאליינה
קי דיזיאה קה קה קה קה
לך ה' הצדקה

אחד מקוראי 'נוטריקון' שלח לי ביצוע אחר לשיר הזה, נוגה ומשתפך, בקולו של הרב חיים צבי קוניקוב מזקני חסידות חב"ד בארה"ב. (מצורף כקובץ שמע).
הנוסח מעט שונה:

פעם ביער הלכתי
וקול ציפורים שמעתי
מרננים, מצפצפים
רא רא רא
אדיר איום ונורא
בצר לי לך אקרא
ה' לי ולא אירא

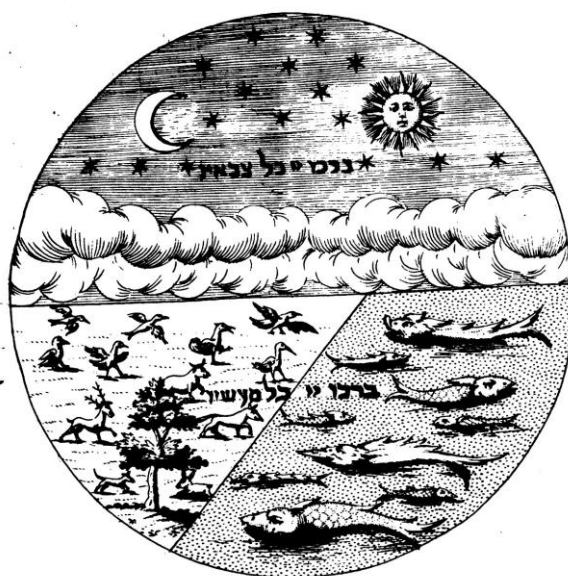
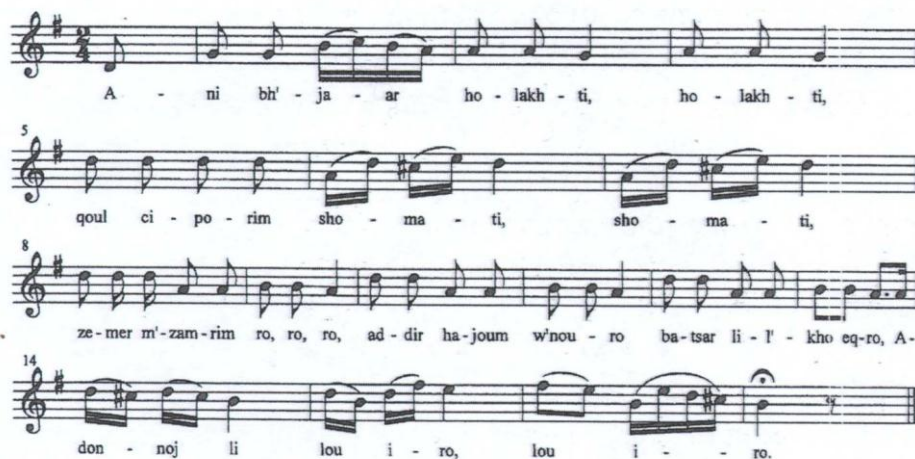
אמאל איך געגאנגען
אין די מיטן וואלד
האב איך געהערט
א גרויס געוואלד
פייגעלאך זינגען
לי לי לי
גדור פרצת היכלי
דגול מהר חכלילי
ה' היה עוזר לי
וכן הלאה...

בביצוע זה קיבל השיר העממי, המבדח משהו, אינטרפרטציה חב"דית-חסידית, ובמקום שירת הבריאה העולה מן הטבע, אנו מקבלים שיר עצוב המדבר על זעקה גדולה ("א גרויס געוואלד") הנשמעת באזני המהלך ביער. אמנם הציפורים הן המצפצפות אך באזני השומע קולן הופך לנהמה: "בצר לי לך אקרא... גדור פרצת היכלי... ה' היה עוזר לי...". ואולי שומע המטייל ביער את אותה "בת קול" המנסרת בחללו של עולם, שציליה כקול יונה הומיה (השוו ברכות ג, א).

קורא אחר, שמוצאו מדנמרק, כתב לי:
"אצלנו שרו את זה בדנית כהקדמה ל'שיר המעלות'.
שם הציפורים שרו לכבודו של האל והחרוזים שלנו היו:
ויט, ויט... - מזמור לדוד,
צח, צח... - למנצח,
בת, בת... - מזמור שיר ליום השבת,
לוט, לוט... - שיר המעלות.
ומיד התחלנו בשיר המעלות של סוף הסעודה".

לסיום, הנה תוים לביצוע המוסיקלי, כפי שנרשמו בסוף המאה ה-19 על ידי החזן ש' דובוסקי מברלין, והובאו במאמר של חזן וסרוסי. הקוראים הבקיאים מוזמנים להשוות זאת לביצועים המוקלטים המצורפים.

אני ביער הלכתי,
 קול ציפורים שמעתי.
 זמר מזמרים, רו, רו, רו
 אדיר ואיום ונורא
 בצר לי קרוא אקרא
 ה' לי לא אירא

שירת הבריאה
 (מתוך הספר 'כהנת אברהם', ונציה, תפ"ו)

מסע ביבליוגרפי - מאת אלי שטרן. חלק מהמידע והתמונות באדיבות "קדם" - בית מכירות פומביות בע"מ. © כל הזכויות שמורות ואין להעתיק ללא רשות מפורשת. תגובות, רעיונות והערות מתקבלות בשמחה, וכמובן מצטרפים חדשים לרשימת התפוצה. elishteren@gmail.com

נושך קוז